

TİMÂR AHKÂMLARINDAKİ “KAYD-ŞOD” MUÂMELESİ VE TİMÂR TEVCİHLERİNDEKİ YERİ

Abdurrahman SAĞIRLI*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin temel askerî unsurlarından birini oluşturan timârlı sipâhîlerin timâr elde edebilmeleri için bir timâr tevcih hükmüne ihtiyaç bulunmakta idi. Bu makalede, evvela timâr tevcih hükümlerinin timâr tevcih prosedürü içindeki yeri tespiti çalışıldı. Daha sonra, elimizde çok fazla örneği bulunmamasına rağmen, orijinal timâr hükümleri ve ölen sipâhîlerin oğullarına timâr tevcihi için mahallinde düzenlenen sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri üzerine sonradan yazılan “kayd-şod” ibaresiyle bu ibârenin yazıldığı tarihi gösteren kayıtların timâr tevcih sürecinde ne anlama geldiğini incelenmiştir. Sonuç kısmında, tespitlerimizin timâr sistemi araştırmalarına yapacağı katkılar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Timâr tevcih hükmü, Kayd-şod, Sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi.

Timarlı sipâhîler, Osmanlı Devleti'nin temel askerî unsurlarından birini meydana getirmekteydi. Timârlı sipâhî sınıfının günlük olarak veya askerî yükümlülüklerini yerine getirirken ihtiyaç duydukları maddî destek, yani geçim kaynakları, muayyen birimlere ayrılmış topraklarda yaşayan halktan, başta zirai üretimleri olmak üzere, elde edilen vergi gelirlerinin bir kısmının sipâhîler vasıtasıyla toplanması yoluyla karşılanmaktaydı. Bu askerî sınıfın gelir kaynaklarının tespiti (*tahrir*), muayyen birimlere ayrılması (*dirlik*), ve bu gelir birimlerinin sipâhîlere istihkaklarına göre farklı miktarlarda *timâr*, *ze'âmet*, *hâs* olarak tevcih edilmesi ve bu birimlerin idarelerinin sürdürülmesi çok geniş kapsamlı bir çalışmayı ve idarî düzenlemeyi gerektirmekte idi. Bugün bu işlemlerin tamamına *timâr sistemi* adı verilmektedir. Günümüzde, gelir kaynaklarının tespit edildiği *tahrir* safhasından başlayarak, farklı timâr

* Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT. e-mail: asagirli@hotmail.com

birimlerinin tespiti ve bunların sipâhîlere hangi şatlarda tevcih edildiği, yani *timâr sisteminin* farklı safhaları ile ilgili bir çok araştırma yayınlanmıştır¹.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde şahısların bir hakkı elde edilebilmesi ancak o konuda Dîvân-ı Hümâyûn'dan yazılan bir hükümle mümkün oluyordu. Bu hakkın elde bulundurulması ve tasarrufunun sürdürülebilmesi ise, hükümlerle sürdürülebilen bazı muafiyetler hariç, düzenlenen bir berâtle mümkün olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin temel askerî unsurlarından birini oluşturan timârlı sipâhîlerin timâr elde edebilmeleri için bir *timâr tevcih hükmüne* ihtiyaç bulunmakta idi. Ancak bu safhadan sonra bir timârlı sipâhîye timâr tevcih işlemleri yapılabilirdi. Timâr tevcihinde hükme ihtiyaç duyulmayan ve kendilerine timâr tevcih edilmesi kanun gereği olan bazı istisnalar da söz konusuydu. İstisnaların başında, misallerini aşağıda vereceğimiz, ölen sipâhîlerin oğullarına yapılan timâr tevcihleri gelmekte idi. Za'îmler, sancakbeğleri ve beğlerbeğlerinden ölenlerin geride kalan oğullarından her bir rütbenin kanunlarda belirtilen sayılardaki oğullarına savaşlarda ve evinde ölmesine göre değişen miktarlarda timâr tevcihleri yapılmakta idi². Ancak bunların tevcihinde sipâhî-zâdelerde olduğu gibi doğrudan mı yapıldığını yoksa bir tevcih hükmüne ihtiyaç bulunup bulunmadığını tam tespit edemedik.

Sipahilere timâr tevcihi için verilen ilk dönem ahkâmların suretlerinin kaydedildiği defterler bugün itibariyle elimizde bulunmamaktadır. 15. yüzyılın ilk yarısında (1431-1455) Arvanid sancağı timârları kayıtlarının tutulduğu defterde³ timâr tevcihi için hükümler verildiğine dair bazı ipuçlarını görebilmekteyiz⁴. 15. yüzyılın son çeyreği ve 16. yüzyılın başına ait ruznamçe

¹ Bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan bazıları: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirât Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar I*, İstanbul 1943; aynı yazar, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi (IA)*, c. 12/1, s. 286-333; Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954; Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar* (Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985; Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul 1992, Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmîn-i defter-i Dîvân*, (M. Tayyib Gökbilgin neşri), İstanbul 1979; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Doktora tezi) İstanbul 1997.

² Zeâmet tasarruf ederken ölen subaşlıların geride kalan oğullarından timar tevcih edileceklerin sayısı ve tevcih edilecek miktarlar hakkında tarihsiz bir hüküm sûreti için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri* (bundan sonra, Akgündüz, *Kanunnâmeler*), c. 6, s. 370-373.

³ Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara 1987).

⁴ "... adlu köy üzerine mezkûr Yusuf'a Kapudan gelen hüküm mücebince be-rem-i zamîme verildi." İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, s. 61, timâr sıra no: 157; "... elinde Sultanımız hükmü vardır." s. 72, hüküm sıra no: 197 ve s. 77, timâr sıra no: 212; "Muzâf kerde-şod bi-hüküm-i Sultânî ..." s. 89, timâr sıra no: 241; Kezâ "hüküm" yerine "buyruk" tabirinin kullanıldığı da anlaşılmaktadır. "... Sultanımız zamanında Ali beğ Sultanımız buyruğu ile mezkûra vermiş, ..." s. 43, timâr sıra no: 97.

parçalarındaki timâr tezkeresi kayıtları da bize, timâr tevcihleri için hükümler verildiğini teyid etmektedir⁵. Bireylere yapılan tevcihlerde veya bir sefer sırasında veya sonucunda sipâhîlere yapılan toplu terakkiler için de hükümler verildiğini 16. yüzyılın ilk yarısına ait timâr rûznâmçelerinden anlaşılmaktadır. Ruznamçelerde kayıtlı bütün timâr tezkereleri suretlerinde hüküm verildiği vurgulanmamış olmamasına rağmen, birkaç örnekle yapılacak tevcihlerde mutlaka hükme ihtiyaç bulunduğuna işaret etmekle yetiniyoruz⁶. 16. yüzyılın hemen başına ait bir ahkâm defteri⁷ ise bize, timâr davalarına ait çeşitli hükümlerin yanında, ibtidâdan mazule, gayr-ı müslim sipâhîlere, atabe-i ulyâ kullarına, sürgün sipâhîlere timâr (dirlik) ve ze'âmet tevcihine kadar değişen çeşitlilikte timâr tevcih ahkâmlarının suretlerini vermektedir⁸. Yine Evâsıt-ı Safer 944 / Temmuz 1537 tarihini taşıyan bir hüküm suretinde, kendilerine timâr tevcih edilen bazı sipâhîlerin tezkereleri berât ettirilerek için merkeze

⁵ 3 Recep 894 / 2 Haziran 1489 tarihli Trabzon azebelerine ait timâr tezkeresi kaydında "... Deyû i'lâm etdüğü sebebden alınub gene mezkûr azeblere emr olunub, mezkûra bedel olmak için şehzâdeye hüküm buyuruldu" şeklinde geçmektedir. (bkz. MAD. 17893, s. 418, timâr kayıt no 2); Kezâ 6 Ramazan 906 / 5 Nisan 1500 tarihli iki timâr tezkeresi kaydında "... atabe-i ulyâdan emr olunub berât-ı hümâyûn için tezkere verildi" kaydı bulunmaktadır. (bkz. MAD. 15287, s. 110, timâr kayıt no: 1-2). Burada geçen "atabe-i ulyâdan emr olunub" ibâresi timâr için hüküm verildiği manasını taşımaktadır. Kezâ aynı defterde geçen 9 Rebî'ü'l-âhır 906 / 2 Kasım 1500 tarihli "... ze'âmetine ilhâk olunub emr-i hümâyûn üzerine .... akça kayd olunub tevdî-i berât için tezkere verildi" (s. 111, kayıt sıra no: 1) ve 19 Rebî'ü'l-âhır 906 / 12 Kasım 1500 tarihli "... akçalığa yetiştirilüb atabe-i ulyâdan emr olunub berât-ı hümâyûn için tezkere verildi." (s. 111, kayıt sıra no: 2), ibareleri de timârlarla ilgili hükümler verildiğinin delilidir.

⁶ BOA. Ruznamçe Defteri No: 2'de Maraş timârlarına ait cüzlerde bireylere yapılan timâr tevcihlerinde timâr tevcih hükmü verildiğini teyid eden iki örnek şunlardır: "... Bunun emsâli Zü'l-kadir-oğullarına ne mikdâr timâr olgemiş ise mezkûra dahi tevcih oluna deyû hüküm-i şerif îrâd eylemeğin ..." (s. 818, kayıt sıra no: 2), tezkere tarihi 12 Zî'l-ka'de 937; "... Der-i devletden mutasarrıf olduğu zeâmetinin üzerine ... akça terakki oluna deyû fermân olunmağın ..." (s. 803, kayıt sıra no: 1), tezkere tarihi 8 Safer 943; Kezâ seferlerde verilen umum terakki hükümlerine göre bireylere terakkiden tevcihler yapıldığını gösteren bir kayıt ise şudur: "... Hâliyyâ Irak seferin edâ edenlere binde yüzür akça terakki oluna deyû der-i devletden hüküm-i şerif vârid olub ... akça yazar hissenin ... akçalığı ber-müceb-i emr-i şerif terakkî verilüb ..." (s. 870, kayıt sıra no: 1).

⁷ İlhan Şahin – Feridun Emecen, *Osmanlılarda Dîvân – Bürokrasi – Ahkâm, II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

⁸ Bu Ahkâm Defteri'nde timâr tevcihi için verilir suretleri kayıtlı olan hükümlerin başlıcaları ve verilmiş maksatlar şu şekildedir: Hisar-eri oğullarına, hüküm sıra no: 79, 476; çavuş oğluna, hüküm sıra no: 255; dergâh-ı mu'allâ tercümanı oğluna, hüküm sıra no: 390; Şehzâde Mahmud'un terzibaşısına, hüküm sıra no: 133; gayr-ı müslim sipâhîlere, hüküm sıra no: 283; haymana emininin oğluna, hüküm sıra no: 389; ahur halkından İbbaşanlı Ali'ye, hüküm sıra no: 207; atabe-i ulyâ kullarından birine, hüküm sıra no: 215; ma'zûl sipâhiye, hüküm sıra no: 422, sipâhî-zâdeye, hüküm sıra no: 88; sübaşı-oğullarına, hüküm sıra no: 303, 371; sürülen sipâhîlere, hüküm sıra no: 295, 397; müyesser olmayan başka timâr tevcihi için, hüküm sıra no: 249; timâr yerinin tedbîli için, hüküm sıra no: 341; başkasına tevcih edilen yurtluk timârın yurt sahibine iadesi için, hüküm sıra no: 178; noksanının tamamlanması için, hüküm sıra no: 266; Anavarin fethi müjdesiyle gelen kapucubaşıya ze'âmet tevcihi için, hüküm sıra no: 110.

geldiğinde merkezdeki (atabe-i ulyâdaki) ahkâm suretlerinde hükümlerinin kaydının bulunmadığı belirtilmektedir⁹. Bu da bize timâr ahkâm suretlerinin kayıtlarının merkezde düzenli olarak tutulduğunu göstermektedir.

Biz bu makalemizde önce, timâr tevcih hükümlerinin timâr tevcih süreci içindeki yerini tespiti için çalıştıktan sonra, elimizde çok fazla örneği bulunmamasına rağmen, orijinal timâr hükümleri ve ölen sipâhilerin oğullarına timâr tevcihi için mahallinde düzenlenen sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri üzerine sonradan yazılan “kayd-şod” ibaresiyle, bu ibârenin yazıldığı tarihi gösteren kayıtların timâr tevcih sürecinde ne anlama geldiğini inceleyecek ve sonuç kısmında, tespitlerimizin timâr sistemi araştırmalarında nasıl değerlendirilebileceği üzerinde duracağız.

Herhangi bir sipâhiye timâr tevcihi için mutlaka bir timâr tevcih hükmüne ihtiyaç duyulduğunu yukarıda vurgulamaya çalıştık. Kanunî döneminin başlarına kadar herhangi bir sipâhiye timâr tevcihi için timâr hükmünün esas olmasının yanında, tevcih işlemleri sırasında nasıl bir muâmele gördüklerine dair şimdilik fazla bir bilgiye sahip değiliz.

16. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra timâr hükümlerinin tevcih işlemleri sırasında nasıl bir muâmeleye tabi tutuldukları ile ilgili önemli bilgiler Kanunî'nin 1531 tarihli timâr bürokrasisinde önemli değişiklikleri ihtiva eden kanun mahiyetindeki hükmünde rastlıyoruz. Kanunî'nin neşrettiği hüküm suretlerinde vurgulanan hususlar ve yapılan değişiklikler ilk önce Tayyib Gökbilgin tarafından maddeleştirilerek neşredilmiştir¹⁰.

⁹ İstanbul Bayezid Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitapları No: 1970 vr. 11a-112b'de kayıtlı bulunan Evâsıt-ı Safer 944 / Temmuz 1537 tarihli hüküm suretinin transkripsiyonlu metni ve faksimilesinin neşri için bkz. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 6, s. 380-382.

¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Timâr ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları” (bundan sonra, Gökbilgin, Fermanlar), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1968, c. XVII, sayı 22, s. 35-48. Gökbilgin'in Paris'te Bibliotheque Nationale, Fonds turc 41'de bulunan yazma kanunnâmeden alarak özetlediği kanunların Douglas A. Howard tarafından yayınlanan Şehid Ali Paşa Kütüphanesi no. 2832 numarada kayıtlı timâr kanunnâmesinde yer alan kânûn maddeleri ile benzerlikleri için bkz. Douglas A. Howard, “Ottoman Administration and The Timâr System: Sûret-i Kânunnâme-i 'Osmânî Berây-ı Timâr Dâden” (bundan sonra Howard, *Timâr Dâden*), *Jurnal of Turkish Studies*, vol. 20, pp. 62-63; Gökbilgin'in maddeleştirerek Recep 937/ Mart 1531 tarihli hükmün Atıf Efendi Kütüphanesi nr. 1734, vr. 1b-8b' de bulunan suretinin transkripsiyonu ve faksimile metni için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4/1, s. 563-575; 1531 tarihli hükmün suretinin kaydedildiği birçok kanun koleksiyonundan bazılarının listesinin bulunduğu yer Douglas A. Howard tarafından not edilmiştir. Bkz. Douglas A. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation 1563-1656* (bundan sonra, Howard, *Transformation*), Indiana University 1987 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 73, dipnot 42.

1531'de timâr tevcihleri hakkında yayınlanan bu hüküm, tevcih sürecinde bürokratik olarak bazı yeni düzenlemeler getirmiştir. Getirdiği en önemli değişikliklerden birisi, babalarının vefatı dolayısıyla timâr tevcih edilmesi kanun hükmünde olan subaşı-oğullarına, sipâhî-oğullarına ve padişah emriyle tezkeresiz timâr tevcih edileceklerin *ibtidâ berâtları*'nın beğlerbeğiler tarafından verilmeyip, tevcih tezkereleri hazırlandıktan sonra merkeze gönderilmesi ve bütün *ibtidâ berâtlarının* merkezden verilmesidir. Bu ilk tevcihten sonra eğer herhangi birinin timârı tebdil edilecek (değiştirilecek) olursa bunların berâtları o zaman beğlerbeğiler tarafından verilebilecektir¹¹.

Yayınlandığı 1531 tarihinden sonraki erken tarihli kanunnâme suretlerinde Rumeli beğlerbeğisine hitaben yayınlanmış bir hüküm sureti şeklinde kaydedilen ve daha sonraki kanunnâme suretlerinde muhtevâsı kanun maddeleri şeklinde yer alan bu hüküm sadece Rumeline hitaben yazılmış bir hüküm olmayıp, kanun niteliğinde hazırlanarak, suretleri, neşredildiği tarih itibarıyla mevcut, bütün beğlerbeğiliklere gönderilmiştir¹².

¹¹ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 4/1, s. 564-565, madde no, 4; Gökbilgin, Fermanlar, s. 38-39, madde no, 9.

¹² Dulkadir beğlerbeğisine gönderilen Evâsıt-ı Reb'ülâhır 947 / 15-24 Ağustos 1940 tarihli hükümde beğlerbeğilerin sipâhî-zâdelere ibtidâdan kendi berâtlarıyla timâr tevcih etmeleri usulünün kaldırıldığı ve ibtidâ berâtlarının Divândan verileceği hatırlatılarak tarih belirtilmeksizin 1531 tarihli hükme atıfta bulunulmakta ve bunun kanunnâme şeklinde bütün beğlerbeğilere gönderildiği zikredilmektedir. “... imdi beğlerbeğiler ibtidâ kendü berâtları ile sipâhîzâdeye timâr vermeğe ruhsat virilmeyüb *cümle beğlerbeğilere mufassal kânunnâme-i hümâyûnum gönderilüb* anun gibi ...” Alaaddin Aköz-İbrahim Solak, Dulkadirli Eyâletine Ait Bir Kânunnâme (1533-1546), (bundan sonra Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine) *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, sayı 9, s. 21;

Dulkadir Beğlerbeğiliğinin 1531'de kurulmasını hemen takip eden yıllarda (Beğlerbeğiliğinin kuruluşu ve kuruluş tarihi ile ilgili bkz. İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı basılmamış Yüksek Lisan Tezi) İstanbul 1995, s. 20-52) 1533-1546 tarihleri arasında timâr sistemi ile ilgili Dulkadir beğlerbeğilerine gönderilen hükümlerin yer aldığı ve yeni yayınlanan bir kanunnâme (Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine, s. 9-29) bazı bakımlardan önemlidir. Birincisi, bugüne kadar tesbit edilebilen diğer timâr kânunnâmelerinde olduğu gibi, genel kânun maddelerini veya kânun mahiyetindeki hükümleri ihtiva eden bir kânun koleksiyonu olmayıp tek bir beğlerbeğiliğe gönderilen ve sistemin uygulanmasında bölgede görülen eksiklikleri giderme amaçlı hükümlerin suretlerini ihtivâ etmesidir. İkincisi, her kaydın başındaki “âmed be...” ibârelerinden de anlaşılacağı gibi, kânun mahiyetinde yazılan hükümler gönderildikleri beğlerbeğiliğin merkezinde kânunnâme şeklinde kayda geçirilmiştir. Üçüncü olarak, Osmanlı Devletine yeni ilhak edilmiş bir beğliğin eski sipâhileriyle, yani eski Dulkadirli sipâhileri ve onların yurtluk ve ocaklık şeklinde tasarruf ettikleri timârlarla ilgili özel hükümler taşımasıdır. (bkz. Ferman No: 1-2, 4). Kânunnâmede yer alan diğer uzun veya kısa hükümlerin çoğunluğu ise timâr sisteminde 1531 tarihli hükümle yapılan yeni düzenlemeleri müteâkip bu düzenlemelerin uygulanmasında yeni kurulan Dulkadir Beğlerbeğiliğinde görülen çeşitli eksikliklerin giderilmesine yönelik hükümler olmasıdır. (bkz. Ferman No: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13). Bu hükümler sistemde yapılan yeni düzenlemelerle ilgili uygulamalarda bölgede karşılaşılan güçlüklerin anlaşılması açısından son derece mühimdir.

Douglas A. Howard, 1531'deki bütün ibtidâ berâtlarının merkezden verilmesi yönündeki değişikliğin sonuçlarından birisinin, Defter-i Hâkânî'nin bürokratik işlemlerinin artarak Dîvân-ı Hümâyûn'dan ayrı bir büro haline gelmesi olduğunu belirtir¹³. O, aynı zamanda bu değişikliğin beğlerbeğilerin ibtidâ timâr tevcihlerindeki gerçek rolünü doğrudan azaltması anlamına gelmediği gibi¹⁴, merkezde yapılacak nihaî tevcih işlemlerinin yine büyük ölçüde beğlerbeğilerinin sağlayacağı bilgiler ve göndereceği tezkere doğrultusunda yapılmak zorunda olduğunu da ifade eder¹⁵. Howard, 1531 de yapılan değişikliklerin, taşra yönetimi ile merkezi yönetim arasında güç dengelerinin yeniden ayarlanması şeklinde değil, timâr tevcih işlemlerinde merkezi yönetimin beğlerbeğiler üzerindeki bürokratik kontrolünü biraz daha artırmaya yönelik bir düzenleme olarak görülmesi gerektiği kanaatinde¹⁶.

Timar tevcih ahkâmlarının tevcih işlemleri sırasında nasıl bir muâmele göreceği ile ilgili önemli bilgiler de 1531 tarihli hükümde yer almaktadır. Çalışmamızı doğrudan ilgilendiren bu kayıtlar oldukça önemlidir. Hükümde, herhangi birine timâr tevcih edilmesi için beğlerbeğine hitâben yazılan hüküm ibraz edilip, o hükme dayanarak tevcih işlemi yapıldı. Tevcihi yapılan şahsın hükümdeki isminin üzerine hangi sancak ve nahiyeden timâr verildiği ve timârının miktarının defterdar (timar defterdarı) tarafından tafsilatıyla yazılması ve hükümün defter sandıklarında muhâfaza edilmesi emredilmekte idi. Hükümde bu muâmeleden asıl maksadın aynı hüküm ile başkalarının timâr alma ihtimalinin ortadan kaldırılması olduğu vurgulanmaktadır¹⁷.

1531 tarihli hükümdeki bazı hususların bir nevi te'kidî ve açıklaması niteliğinde olan ve yukarıda da temas ettiğimiz Evâsıt-ı Safer 944 / Temmuz 1537 tarihini taşıyan bir hüküm suretinde, timâr tevcih ahkâmı ile ilgili daha belirleyici bir husus yer almaktadır. Burada, kendilerine hüküm-i hümâyûnla timâr verilen bazı kimselere timâr verilip, tezkereleri merkeze geldiğinde merkezde olan ahkâm suretleri arasında tevcih hükümünün kaydının bulunmaması şüphelere sebep olduğu belirtilmektedir. Bu tür şüpheleri ortadan kaldırmak için anılan tarihten sonra verilecek timâr tezkerelerinde verilen hükümün tarihinin ay ve yıl belirtilerek tezkereye işlenmesi emredilmektedir. Bu

¹³ Howard, *Transformation*, s. 58-59.

¹⁴ Howard, *Transformation*, s. 101.

¹⁵ Howard, *Transformation*, s. 102.

¹⁶ Howard, *Transformation*, s. 102.

¹⁷ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 4/1, s. 566, madde no, 15; Gökbiçin, *Fermanlar*, s. 41, madde no, 21.

sayede tezkeresi gelen şahıslara tevcih için hüküm verildiğinin doğruluğu ahkâm kayıtlarından araştırıldıktan sonra tevcih yapılacağı ve böylece "telbîsle" timâr tevcih edilmesinin engellenmesinin amaçlandığı vurgulanmaktadır¹⁸. Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 947 / 13-22 Eylül 1540 tarihinde Dulkadir Beğlerbeğisine gönderilen hükümde de timâr ile ilgili diğer bazı hususların yanında, tarihi belirtilmeksizin, daha önce bir hükümle ibtidâdan timâr veya terakkiye emir verilen kimselerin bu hükümlerle beğlerbeğine varıp timâr tevcih edildiğinde verilen hükümün tarihinin tezkereye kayd edilmesi emredildiği vurgulanmaktadır. Bu yönde gönderilen emre rağmen merkeze gelen tezkerelerde hükümlerin tarihleri yazılmadığından kayıtları bulunmadığı için hüküm tarihi yazılmayan tezkerelerle muâmele yapılmayıp geri bırakılmaya başlandığından bundan sonra verilecek tezkerelere tevcih için verilen hükümün tarihinin mutlaka yazılması emredilmekte idi¹⁹. Evâhır-ı Ramazan 946 / 30 Ocak-8 Şubat 1540 tarihinde Dulkadir Beğlerbeğisine gönderilen hüküm münhasıran tevcihleri yapılan ibtida ve terakki hükümlerinin sipâhîlerin ellerinden alınması ile ilgilidir ve daha açıklayıcı niteliktedir. Hükümün asıl yazılma gerekçesi dîvândan timâr tevcihi veya terakki için yazılan hükümler ile gerekli tevcihler yapıldıktan sonra hükümlerin sipâhîlerin ellerinden alınarak muhafaza edilmeyip, yine ellerinde bırakılmasıdır. Hükümde timâr tevcihi için beğlerbeğilere hitâben yazılan hükümler sipâhîler için "temessük" hükmünde olup, kendilerine bu hükümlerin icab etmediği ibtidâ veya terakki suretiyle tevcihler yapıldıktan sonra hükümlerin ellerinden alınarak bu tarihten sonra tevcihin yapıldığına dair beğlerbeğiler tarafından delil (temessük) olarak defter sanduklarında muhafaza edilmesi emredilmektedir. Aynı hükümde, tevcihleri yapıldıktan sonra alınmayıp sipâhîlerin ellerinde bırakılan hükümlerle yapılabilecek muhtemel timâr yolsuzluklarına da yer verilmektedir. Buna göre, zaman içinde aynı hükümle yeniden terakki talep etmek veya aynı hükümü merkeze götürerek "henüz terakkim müyesser olmadı" diye elindeki hükümü tecdid etmek veya benzeri hilelere saparak "telbîsle" yeniden timâra ve terakkiye hüküm elde etme gibi yollara başvurabilmekteydiler²⁰. 1531 tarihli hükümle yapılan düzenlemelerden birisi de her beğlerbeğilikde nevrûzdan

¹⁸ Evâsıt-ı Safer 944 / Temmuz 1537 tarihli hüküm suretinin transkripsiyonlu metni ve faksimilesinin neşri için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 6, s. 380-382. Transkripsiyonlu metnin 7. maddesi 1. satırında geçen "timâr verilmeyüb" ibaresi shven bu şekilde okunmuştur, doğrusu "timâr virilüb" olacaktır.

¹⁹ Aköz-Solak, *Dulkadirli Eyâletine*, s. 18, Ferman No: 5.

²⁰ Aköz-Solak, *Dulkadirli Eyâletine*, s. 18, Ferman No: 3.

nevrûza yapılan timâr tevcihlerinin bir defterinin dîvâna gönderilmesi idi²¹. Daha önce defalarca hüküm gönderildiği halde bu defteri zamanında dîvân'a göndermeyen Dulkadır Beğlerbeğisi Mustafa Paşaya, 21-30 Ramazan 953 / 15-24 Kasım 1546 tarihinde gönderilen hükümde bu husus hatırlatıldıktan sonra beğlerbeği olduğu tarihten itibaren geçen yılın nevrûzuna gelinceye kadar yapılan bütün tevcihlerin eksiksiz bir defterinin hazırlanarak gönderilmesi te'kîden emredildikten sonra ibtidâdan timâr verilen sipâhî-zâdelerin ve emr ile ibtidâdan timâr verilenler için vârid olan hükümlerin dahi suretlerinin tarihleri ile birlikte yazılıp gönderilmesi istenmektedir²² ki, bu da timâr hükümlerinin tevcihteki önemini ve bu hükümlerin beğlerbeğiler nezdinde muhafaza edildiğinin en güzel örneklerinden birisidir.

Beğlerbeğilerin verdikleri timâr tezkerelerine tevcih için verilen hükümlerin tarihlerini ilâve etmeleri timâr tezkereleri diplomatiği için tam bir yenilik oluşturmaktadır. Sistemin tam olarak ne zaman uygulanmaya başlanıldığı, yani günümüze intikal etmiş *timâr rûznâmçelerine* hangi tarihte aksettğini ve bu uygulamaya bağlı olarak her bir timâr tevcih tezkeresi suretinin üzerine düşülen "hüküm verilmiştir" veya "emr-i şerîf verilmiştir" kayıtları ile ilgili tespitlerimizi başka bir çalışmamızda ele almayı düşünüyoruz.

Evâhır-ı Ramazan 946 / 30 Ocak-8 Şubat 1540 tarihinde Dulkadır Beğlerbeğisine gönderilen ve tevcihi yapılan hükümlerinin sipâhîlerin ellerinden alınmasını emreden hükmün önemle üzerinde durduğu hususlardan birisi de beğlerbeğiliği hudutları dahilindeki karyeler ve sair timâra ait birimlerin mükerrer tevcihlerinin önünün alınması için alınacak tedbirlerle ilgilidir. Mükerrer tevcihin başlıca sebebi olarak beğlerbeğilik dahilinde tevcihleri yapılıp berât ettirilmiş, haslar, zeâmetler ve timârların gerek doğrudan merkezden tevcih edilmiş olanlarının gerekse beğlerbeğilerin verdikleri tezkereler ile merkezde berât ettirilmiş olanlarının berât kayıtlarının beğlerbeğilerin nezdinde bulunmaması olarak gösterilmektedir. Bunun önüne geçmek için, ister doğrudan merkezden tevcih edilsin, isterse beğlerbeği tezkeresi ile merkezde berât ettirilmiş olsun, sipâhîlerin berâtlarını beğlerbeği nezdinde deftere kaydettirmeleri, yani berâtlarını "der-dest" durumuna getirmeleri emredilmektedir. Sipâhîler bizzat giderek veya berâtlarını

göndererek bu işlemi yaptıracaklardı. Hükümde berâtlarını der-dest defterine kaydettirmeyenlerin timârları mevkûfa alınmakla tehdit edilmekteydiler²³.

Orijinal Timâr Hükümleri ve Sipâhî-zâdelik Şehâdetnâmeleri Üzerindeki Kayd-Şod İbâreleri ve Kayd-şod Tarihleri

Bilindiği gibi, Osmanlı merkez yönetiminin taşraya gönderdiği hükümlerin suretleri merkezdeki ilgili bürolarda defterler halinde muhafaza edilmekte idi²⁴. *Maliye* ve *mühimme* defterlerinde olduğu gibi 16. yüzyıldan itibaren timâr tevcih hükümlerinin suretlerinin muhafaza edildiği *Timâr Ahkâm* defterleri Osmanlı Arşivi'nde farklı defter tasnifleri içinde bulunmaktadır.²⁵

Çok sayıda olmamakla birlikte, bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde muhafaza edilen evraklar arasında tuğralı orijinal timâr hükümleri mevcuttur. Bu hükümlerden Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî evrakı içinde bulunan A.NŞT. dosya tasnifinin 1-6 numaralı dosyalarda mevcut bulunanlarını tespit ederek bu çalışmamıza esas aldık. Bu hükümlerin orijinal tuğralı hükümler olmasının yanında, çoğunlukla üst kısımlardaki satır aralarında boşluklara yazılmış olmakla birlikte, tuğra üzerindeki boşluğa²⁶, hükmün zahrına (arka yüzüne)²⁷ bazen de aynı anda hem ön yüzüne hem de zahrına²⁸ yazılmış olan ve Farsça "kaydedildi" anlamına gelen "kayd-şod" ibâresiyle birlikte bu ibârenin yazılış zamanını gösteren tarih kayıtları mevcuttur. Biz, bu kayıtların diplomatik olarak tevcih işlemlerinde ne anlama geldiği ve nerede ne zaman yazılmış olabileceğini tespit etme düşüncesiyle incelemelerimizi başlattık. Bunun için önce elimizde mevcut orijinal hükümlerin yazıldığı beğlerbeğiliğini, sancağını, kime verildiğini ve "kayd-şod" tarihlerini tespit etmeye çalıştık. Daha sonra bunların izlerini, "kayd-şod" tarihinden sonraya tesadüf eden ilgili beğlerbeğiliğin *timâr rûznâmçe*'lerinde sancaklarına göre bulmaya çalıştık.

²³ Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine, s. 18, Fermân No: 3. Doğrudan Dulkadır beğlerbeğisine yazılmış olan berâtların deftere kaydedilmesi ile ilgili emrin, şu anda elimizde yeterince ipucu olmamasına rağmen, diğer beğlerbeğiliklerdeki timârlar içinde geçerli olduğu kabul edilebilir.

²⁴ Osmanlıda bürokrasi ve dîvân kayıtlarının tutulması ve bunların gelişim seyri hakkında değerlendirmeler için bkz. İlhan Şahin – Fridun Emecen, *Osmanlılarda Divân – Bürokrasi – Ahkâm, II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, s. XIII-XVI.

²⁵ Timâr ahkâm defterlerinden bazılarının bulunduğu fonlar için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 106, 293.

²⁶ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/32.

²⁷ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/26, 31.

²⁸ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/24, 6/13.

²¹ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 4/1, s. 567, madde no, 25; Gökbilgin, *Fermanlar*, s. 43, madde no, 36.

²² Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine, s. 23, Fermân No: 12.

Yaptığımız inceleme sonucunda elimizde mevcut orijinal hükümlerin bazılarında dayanılarak timâr tevcih edilen sipâhîlerin *Rûznâmçelere* kaydedilmiş timâr tevcih tezkerelerini tespit ettik. Üzerinde “kayd-şod” ibaresi bulunan timâr evrakları sadece orijinal timâr hükümleri ile sınırlı değildir. Evrak incelemelerimiz sırasında “kayd-şod” ibaresinin bulunduğu ve babaları vefat etmiş olan sipâhî-zâdelerin sahîh sipâhî-zâde olduğunu gösteren “sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri”ne de rastladık ve bunları da aynı incelemeye tabi tuttuk. Sipâhî-zâdelik şehâdetnâmelerinde, timâr hükümlerinde olduğu gibi, şehâdetnâme'nin kendi orijinal yazılış tarihi bulunmamakta, sadece sonradan kaydedilmiş olan “kayd-şod” tarihleri yer almaktadır. İncelememize konu olan orijinal hükümlerin tarihleri 990-996 / 1582-1588, kezâ orijinal tanzim tarihi bulunmayan sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmelerinin kayd-şod tarihleri ise 992-996 / 1584-1588 tarihleri arasındadır. Dolayısıyla bu belgelerin tamamı III. Murad dönemine aittir.

Yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz bilgiler bize, orijinal hükümler üzerindeki “kayd-şod” tarihi ile timârın mahallinde beğlerbeği tarafından tevcihinin yapılp, berât ettirmek üzere merkeze gönderilen tezkerenin verildiği tarihin, yani orijinal tezkerenin tarihini aynı olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde, şehâdetnâmeler üzerindeki kayd-şod tarihi ile kendilerine bu şehâdetnâmeye dayanılarak tevcih yapılan sipâhî-zâdelerin tevcih tezkeresi tarihlerinin de birbirlerinin aynısı olduğu görülmüştür. Aşağıdaki tablo incelendiğinde orijinal hükümleri elimizde bulunan sipâhîlerin hükümleri üzerinde bulunan kayd-şod tarihleri ile *rûznâmçelerden* tespit ettiğimiz tevcih kayıtlarındaki tezkerelerin veriliş tarihlerinin de aynı olduğu görülecektir.

Tablo 1, hükümler üzerindeki kay-şod tarihlerinin küçükten büyüğe doğru sıralanması ile elde edilmiştir. Ayrıca, hükmün bulunduğu tasnif, dosya ve evrak numarası, hükümlere dayanılarak yapılan tevcihlerin bulunduğu *ruznâmçe* numarası, sayfa ve kayıt sıra numaraları ile tezkerelerin kayıt tarihleri ve hangi sancağa ait cüzlerde buldukları belirtilmiştir.

TİMÂR AHKÂMLARINDAKİ “KAYD-ŞOD” MUÂMELESİ

Tablo 1: Kayd-şod ibaresi ve tarihi bulunan orijinal timâr hükümleri ile tevcih yapılan sipâhîlerin *Rûznâmçe* kayıtları

Sr. No:	Sipâhînin adı	Ruz. No:	Sayfa no'su	Kay. Sıra No:	İflâkının tarihi	Kayd-şod tarihi	Tezkerenin Tarihi	Rûznâmçe'ye kayıt tarihi	Sancağı	Evrak kodu	Evrak/Dosya/sıra no	İzahat (Timar tevcih şekilleri)
1.	Ali b. Melînel	78	886-887	1	991.08.20-30	993.02.17	993.02.17	993.05.13	Kilis, Kırka	A.NŞT	4/36	Kale kethümlüğünden sülsün üzere timâr
2.	Divâne Gazanfer	78	685	1	992.10.20-30	993.02.23	993.02.23	993.10.26	Bosna	A.NŞT	4/18	Farişliken sülsün üzere timâr
3.	Ali	78	654	1	992.02.1-10	993.02.30	993.02.30	993.06.11	Bosna	A.NŞT	4/21	İbâdîdan timâr
4.	Ömer Divâne	78	999	2	992.05.1-10	993.02.30	993.02.30	993.08.24	Pojega	A.NŞT	4/20	Beşli beğlîğünden kale dışlarıdır.
5.	Turlanoğlu Menîî	78	896	2	992.06.10-20	993.02.30	993.02.30	993.06.18	Kilis	A.NŞT	4/19	İbâdîdan timâr
6.	Kardoğlu Mustafa	78	1063, 1090 ²⁹	2	990.12.10-20	993.04.11	993.04.11	993.06.12	İzmirlik	A.NŞT	4/24	Terakkî, zayından sipâhîlerin şehadetli ve kad arızılı tezkere berât
7.	Muscata b. Abdullâh	97	147	1	993.05.20-30	994.11.05	994.11.05	995.02.29	Bosna	A.NŞT	5/20	Farişliken sülsün üzere timâr
8.	Pri Divâne	97	128	2	992.11.20-30	994.12.01	994.12.01	995.01.19	Bosna	A.NŞT	5/19	Marabosur ağabliğından ulfîlesi beşli timâr
9.	Hasan b. Abdullâh	97	155	1	994.06.20-30	995.02.05	995.02.05	995.03.15	Bosna	A.NŞT	5/26	Terakkî
10.	Menîî b. Abdullâh	97	475	2	993.10.20-30	995.05.16	995.05.16	995.08.27	Hersek	A.NŞT	5/52	Sipohi ağabliğinden Hasan'm adama Menîî'ye İbâdîdan
11.	Mohamed b. Abdullâh	97	227	2	994.06.20-30	995.05.16	995.05.16	995.08.14	Bosna	A.NŞT	5/50	İbâdîdan timâr
12.	Cafer (faris)	97	115	1	991.11.20-30	995.09.03	995.09.03	996.01.12	Bosna	A.NŞT	3/67	Farişliken sülsün üzere timâr
13.	Kurd b. Mustafa	97	275	3	995.02.20-30	995.10.08	995.10.08	995.12.1	Bosna	A.NŞT	5/32	İbâdîdan timâr
14.	Ömer Ağa	93	800	2	992.11.20-30	996.05.06	996.05.06	996.10.27	Bosna	A.NŞT	4/4	Marabosur ağabliğından timâr
15.	Ali (Bosna)	93	775	1	996.02.20-30	996.05.06	996.05.06	996.09.06	Bosna	A.NŞT	6/13	İbâdîdan timâr
16.	Seydi b. Ferîî	93	751	3	995.11.10-20	996.05.18	996.05.18	996.07.18	Bosna	A.NŞT	6/21	Azebler kethümlüğünden sülsün üzere timâr
17.	Veli b. Nisouh	93	930	1	996.03.1-10	996.06.03	996.06.03	996.12.04	Hersek	A.NŞT	6/26	İbâdîdan timâr
18.	Gazanfer	97	540-542, 544-547		990.12.10-20	995.02.10	995.02.10	995.09.05	Pojega	A.NŞT	5/27	Terakkî
					991.04.20-30			995.09.24			5/47	
					992.02.1-10						5/29	
					992.06.1-10						5/28	
					994.06.20-30						5/60	
					994.10.1-10						5/31	

²⁹ Zayıyından tekrar berât ettirmiş olduğu için ikinci tezkerenin kayıdır.

³⁰ Zayıyından tekrar berât ettirmiş olduğu için ikinci tezkerenin tezkere tarihidir.

³¹ Zayıyından tekrar berât ettirmiş olduğu için ikinci tezkerenin *Rûznâmçe*'ye kayıt tarihidir.

Hükümlerin timâr tezkerelerinde yer alışı şekilleri

Timar tezkerelerinde ilk önce timârın bulunduğu yer, kime kimin tahvilinden timâr tevcih edildiği belirli bir üslupla yazılmaktadır. Daha sonra timârın gelirlerini oluşturan birimler siyakat yazısı ve miktarlar normal rakamlarla yazılmakta ve ardından timârın tevcih detaylarına geçilmektedir. Çoğunlukla ilk önce timârın veya timârların kimlerden ne şekilde mahlul olduğu belirtildikten sonra yeni tevcihin sebepleri açıklanmaktadır. Burada, tevcihin yapılmasına esas olan hükmün bir özeti yapılmaktadır. İlk önce verilen hükmün “nakil-iblağ” denilen bölümünde tevcih yapılmasının gerekçesinin özetlendiği kısım hemen hemen aynen nakledildikten sonra hükmün “emir-hüküm” rûknünde yer alan ve tevcihi yapılacak timârın miktarını bildiren rûknü özetle aktarılmakta, arkasından hükmün önce senesi rakamla, devamında ay ve gün yazı ile verildikten sonra tevcihin timâra talip olan sipâhînin anılan tarihle irad ettiği hükme dayanılarak yapıldığı ve berât ettirmesi için tezkere verildiği belirtilmektedir. Sonunda tezkere verilmiş tarihi ile, incelediğimiz dönemde, tezkereyi düzenleyen beğlerbeğinin ismi yer almaktadır. Eğer bir timâr tezkeresinde birden fazla hükümle birleşmiş olan terakkiler için tevcih yapıyor ise önce eski tarihli hükmün gerekçesi ve tevcih edilecek terakki miktarı belirtildikten sonra müteâkip hükümler aynı şekilde sırayla ilâve edilmektedir³². Timâr tezkereleri merkezde berât ettirildikten sonra zayıinden veya tezkere metnindeki eksik kaydedilmiş bir bilgi gibi herhangi bir sebeple yenilenmesi

³² Mustafa b. Kurd'un rûznâmeğe kayıtlı timâr tezkeresi suretinde birisi bugün elimizde bulunan 990 Zilhicce evâsıtı tarihli (BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/24) hükmü ile müteâkiben 991 Cemâziyelâhır evâsıtı tarihli hükmün özeti yer almaktadır. Bkz. BOA. *Timar Rûznâmeçe* (bundan sonra *T. Ruz.*) No: 78, s. 1063/2 ve s. 1090/2. Bu ikinci tezkere kaydı zayıinden berât ettirmesi sebebiyledir. Kezâ Bosna beğlerbeğliği müteferrikalarından olup Pojega sancağında ze'âmet tasarruf eden Gazanfer Beğ'in orijinaleri bugün elimizde bulunan altı adet hükmün (A.NŞT. Dosya No: 5/27, 28, 29, 30, 31, 47) yukarıda belirtildiği şekilde rûznâmçede kayıtlı tezkere suretlerinde zikredilmiştir. Bkz. BOA. *T. Ruz.* No: 97, s. 540-542, s. 544-547. İkinci tezkere sureti birincisinde müteferrikalık kaydı zikredilmediği için yenilenmesi dolayısıyladır. Gazanfer Beğ'in terakki hükümlerinde o anda tasarruf ettiği zeâmetin miktarları farklı farklı zikredilmektedir. (A.NŞT. Dosya No: 5/27, 20.232 akça; 5/47, 32.033 akça; 5/29, 32.000 akça; 5/28 32.022 akça, 5/30, 36.032 akça; 5/31 20.440 akça ve noksanı 34.560 akça). Bu farklılıklar adı geçen za'ime aralarda yeni tevcihler yapıldığı anlamına gelmeyip, hükümlerde bazan fiili tasarruf ettiği miktarın, bazanda müstahak olduğu miktarın zikredilmesinden kaynaklanmaktadır. Gazanfer Beğ'in rûznâmçe kayıtları incelendiğinde bahse konu hümlerle yapılan tevcihlerden önce fiili tasarrufun 20.440 akça olduğu ve noksanların tekmiili ve terakkiler için yapılan yeni ilhaklarla birlikte bu miktar 53.232 akçaya çıkmıştır, miktarların farklı farklı zikredildiği ilk ve son terakki hükmü arasında zeâmetine başkaca bir ilhak söz konusu değildir.

durumunda ilk tezkerede mevcut tevcih bilgileri aynen verildikten sonra yenilenme sebebi de tezkerenin sonuna ilâve edilmektedir³³.

Tevcih hükmü ile timâr tevcih edilip üzerine “kayd-şod” ibâresi ve tarihi düşüldüğü halde dîvân'dan berât ettirilemeyen bir tevcih hükmündeki bu ibâre ve tarihin üzerine “müyesser ne-şod” ibâresi düşülerek berât ettirilmediği tesbit edilen bir hükmle aynı sipâhiye daha sonraki bir tarihle tevcih yapılarak yeniden “kayd-şod” ibâresi ve tarihi düşüldüğü de görülmektedir. Evâhır-ı Rebûlâhır 991 tarihinde verilen bir timâr hükmü ile 20 Rebûlevvel 995 tarihinde yapılan tevcih müyesser olmamış (tevcih işlemi gerçekleşmemiş) ve yaklaşık bir yıldan biraz fazla bir süre sonra, yani 4 Rebûlâhır 996 tarihinde yeniden tevcih yapılmıştır³⁴.

Timar tevcih hükümleri ile timâr tevcihinin kadrosuzluktan dolayı (mahlul timar bulunamamasından) bazan uzun yıllara sarkmasından ve idarî teşkilatdaki değişikliklerden kaynaklanan farklı durumlar da ortaya çıkabilmekteydi. Bunun en güzel örneği III. Murad'ın cülûs senesi olan 982 yılının Zilhiccesi evâhırı (2-12 Nisan 1575) tarihi ile timâr tevcih hükmü tecdid edilen Ömer Ağa'nın timâr tevcih hükmü ve *rûznâmçe* kaydıdır. Ömer Ağa daha Kanunî zamanında Bosna sancağının Novi kalesinde yevmî dokuz akça ile Martaloslar Ağası iken serhaddeki bir düşman kuşatmasında muhafazada bulunup yararlılık göstermiş ve Bosna beğinin mühürlü defteri ile kendisine sülûsân üzre altı bin akçalık timâr tevcih edilmesi için hüküm verilmiştir. Kanuni zamanında timâr tevcihi mümkün olmayınca halefi II. Selim devrinde hüküm yenilenmiş fakat onun saltanatı müddetince de timâr tevcihi gerçekleşmemiştir. Söz konusu hüküm III. Murad'ın saltanatının başında tekrar

³³ İki ayrı hükmeye dayanılarak bir defada terakkiden tevcih yapılan ve orijinal hükmünün birisi bugün elimizde mevcut olan (BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/24) Mustafa b. Kurd'un rûznâmçeye kayıtlı iki ayrı timâr tezkeresi sureti bulunmaktadır. Bkz. BOA. *T. Ruz.* No: 78, s. 1063/2 ve s. 1090/2. Tercih kayıtlarından ilki normal terakkiden yapılan tevcihe, ikincisi ise zayıinden yapılan tevcihe aittir. Bu ikinci tezkerede birinci tezkereye ait bilgiler aynen tekrar edildikten sonra, beğlerbeği, berât sahibinin yolda berâtını zayı ettiğini yarar sipâhilerin ve güvenilir kimselerin şahadetleriyle kadının ilâmı üzerine eski kaydına dayanılarak yeniden berât verilmesi için tezkere vermiş ve bu tezkereye dayanılarak berâtı yenilenmiştir; Kezâ Bosna beğlerbeğliği müteferrikalarından olup Pojega sancağında ze'âmet tasarruf eden Gazanfer Beğ'in rûznâmçede aynı timâr tevcihine ait iki timâr tezkeresi sureti kayıtlıdır. Bkz. BOA. *T. Ruz.* No: 97, s. 540-542, s. 544-547. İkinci tevcih kaydı, Gazanfer Beğ'in daha önce tasarruf ettiği ve başkasına tevcih edilen bir diğer ze'âmet berâtında kayıtlı bulunan Bosna müteferrikalığı kaydının kendisine tevcih edilen yeni ze'âmetin berâtına sehven kaydedilmemesi dolayısıyla bu kayıdın berâtına işlenmesi için yeniden düzenlenen tevcih tezkeresinin kaydıdır.

³⁴ BOA. A.NŞT. Dosya No: 6/7.

tecdit edilmiş, ancak 6 Cemâziyelâhır 996 / 3 Mayıs 1588 tarihinde kendisine Bosna beğlerbeği tarafından timâr tevcih edilebilmişti³⁵. Ömer Ağa'nın timâr tezkeresi berât ettirmek üzere dîvân'a geldiğinde hüküm verilip verilmediğinin kontrolü sırasında idari bir değişiklik olduğu anlaşılmıştı. Zira, kendisine Bosna eyaletinde timâr tevcih edilen Ömer Ağa'nın timâr hükmü Rumeli beğlerbeğine hitaben yazılmış idi. Ömer Ağa'nın timâr tevcihi hükmünün yenilendiği sırada Bosna beğlerbeğliği henüz Rumeline bağlı bir sancak durumunda idi. Geçen süre zarfında Bosna beğlerbeğliği teşekkül etmiş ve bu eyalete bağlı sancaklarda yapılan timâr tevcihleri ise Rumeliden ayrılarak Bosna'nın *Ruznâmçe* cüzlerine kaydedilmeye başlanmıştı. İnceleme sırasında Ömer Ağa'nın timâr hükmünün Rumeline hitaben yazılmış olmasına rağmen tevcihin yapıldığı yer Bosna beğlerbeğliğine bağlı olması dolayısıyla *Rûznâmçe*'deki tezkere kaydının üzerine "mezkûrun hükmü Rumeline, Bosna beğlerbeğisi timâr tevcih eder, buyuruldu" kaydı düşülerek bu durumun hükmün verildiği tarih ile tevcihin yapıldığı tarih arasında idari yapıda meydana gelen farklılıktan kaynaklandığına dikkat çekilmiştir³⁶.

Sahîh-sipâhîzâdelik şehâdetnâmeleri ile yapılan timâr tevcihleri

Vefat eden timârlı sipâhîlerin oğullarına kanun gereği timâr tevcih edilebilmesi için geride kalan oğul veya oğullarının vefat eden sipâhînin oğulları olduğuna veya babasının feragati üzerine kendisine timâr tevcih edilecek kimselerin feragat eden sipâhînin oğlu olduğuna dair bölgenin belli sayıda önde gelen za'îm ve sipâhîlerinin şahitliğiyle düzenlenen belgelere "sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi" denilmektedir.

Timar tevcihleri sırasında sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi düzenlenmesi ile ilgili ilk kayıtlar, Evâhır-ı Rebiülevvel 943 / Eylül 1536 tarihinde, o tarihte Rumeli beğlerbeğisi bulunan Lütfi Paşa'ya hitaben yazılan ve hemen akabinde Evâhır-ı Cemâziyelâhır 943 / Aralık 1536 tarihini taşıyan iki hüküm suretleridir. Belgelerin asıl düzenlenme maksadı, sipâhî-zâde olmayan kimselerin ellerine geçirdikleri eski tarihli ve bazan defterlerde kayıtları dahî bulunamayan berâtlarla "sipâhî-zâdelik" iddiasında bulunulmasının önüne geçilebilmesi idi. Şehâdetnâmelerin subaşılardan veya sipâhîlerden sözüne

³⁵ BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/4.

³⁶ BOA. T. Ruz. No: 93, s. 800/2.

güvenilir on kişinin şehâdeti ile düzenlenmesi emredilmektedir. Hükümlerde, düzenlenecek şehâdetnâmelere şahitlik edeceklerin adları ve unvanların yani, subaşı ya da sipâhî mi olduklarının yazılıp bildirilmesi emredilmekte idi³⁷.

Mevcut örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, şehâdetnâmeler sancak beğleri³⁸, timâr defterleri kethudası³⁹ veya iki za'îm⁴⁰ marifetiyle tanzim edilebilmekte idi. Elimizdeki timâr defterleri kethudası veya za'îmlerin sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi düzenlediğine dair örneklerle rağmen, Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 953 / 9-19 Temmuz 1546 tarihinde Dulkadir beğlerbeğisine gönderilen bir hükümde, Maraş alaybeği Veli İstanbul'da iken onun nâibi ve timâr kethudasının arzı ile sipâhî-zâdelere timâr tevcih edilip tezkereleri İstanbul'a gönderildiğinin tesbit edildiği, timâr defterleri kethudası ve alaybeği nâibinin arzıyla herhangi bir kimseye timâr tevcihinin emre aykırı olduğu, alaybeğinin bulunmadığı durumlarda, sahîh sipâhî-zâdelik teftişini beğlerbeğisinin bizzat kendisinin yapması emredilmektedir⁴¹. Yine Evâyl-i Rebûlevvel 953 / 2-11 Mayıs 1546 tarihinde Dulkadir beğlerbeğine gönderilen hükümde geçen "... sipâhî-zâdelere sancak beğlerinden ve alaybeğinden arz ile timâr talebine geldüklerinde ..." ibârelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde babaları ölmüş sipâhî-zâdelere timâr tevcihini teklif ve arz etme yetkisi sancakbeği ve alaybeğilerine mahsustu⁴².

³⁷ Evâhır-ı Rebiülevvel 943 / Eylül 1536 tarihinde Rumeli beğlerbeğisi Lütfi Paşa'ya hitaben yazılan hükmün hulasası için bkz. Gökbilgin, Fermanlar, s. 43-45. Sipâhî-zâde şehâdetnâmeleri için bkz. c. bendi, s. 44. Hükmün bir suretinin Âtîf Efendi Kütüphanesi No: 1734, vr. 9a-12a'da kayıtlı olduğuna dair. bkz. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 4, s. 576. Kezâ aynı hükmün kânun maddesi olarak daha sonra tertib edilen kanunnâmelerde yer alması ile ilgili bkz. Howard, *Timâr Dâden*, s. 59, sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri ile ilgili bendler için bkz. s. 106, madde no: 14.2 ve 14.2.1, orijinal metni için bkz. s. 121, vr. 8b; Evâhır-ı Cemâziyelâhır 943 / Aralık 1536 tarihli hükmün suretinin transkripsiyonlu metni ve faksimile neşri için bkz. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, c. 4, s. 576-581. Transkripsiyonlu metinde hükmün tarihi sehven "evâil-i şeh-i Cemâziyelülâ" olarak okunmuştur. Sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri için bkz. 576-577, madde no: 1; Bu hüküm ve muhtevasının ilâvelerle yer aldığı Evâil-i Zilkade 943 / Nisan 1537 tarihli diğer bir hükmün bulunduğu yerler ve bunların *Timâr Dâden*'deki akisleri için bkz. Howard, *Timâr Dâden*, s. 59.

³⁸ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/9, 5/34.

³⁹ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/2, 5/6, 6/34.

⁴⁰ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/92. Bu şehâdetnâmenin zâhrında tanzim eden za'îmlerin yanında şehâdet eden sipâhîlerin de mühürleri mevcuttur.

⁴¹ Bkz. Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine, s. 23-24, Fermân No: 13.

⁴² Bkz. Aköz-Solak, Dulkadirli Eyâletine, s. 23, Fermân No: 11.

Birbirine yakın olmakla birlikte, farklı hitap cümleleri ile başlayan⁴³ şehâdetnâmeler muhtemelen timâr tevcihinde ilk merci olan beğlerbeğilere hitaben yazılmış olmalıdırlar⁴⁴. Hitabın hemen arkasından vefat eden sipâhînin bulunduğu sancak ve nahiye ile timârının baş karyesi ve miktarı belirtilmektedir. Sipâhînin ölümü zikredildikten sonra geride kalan oğulları adlarıyla zikredilmekte ve ellerinde bulunan berâtın babalarının berâtı olduğuna zu'amâ ve timâr erbâbının şehadet ettikleri belirtilmektedir. Satırın devamında ise sivilize bir şekilde bunların isimlerine yer verilmektedir. Şahitler, bölgenin belli sayıdaki⁴⁵ za'im ve sipâhîlerinden oluşmakta idi. Şahitlerin dirliklerinin bulunduğu yer ve baş karyeleri ile miktarları sivilize bir şekilde şehâdetnâmeye kaydedilmektedir. Mevcut örneklerimizde şehâdetnâmelerin tanzim tarihleri yer almamakta ve belgeler üzerinde sadece tevcihin yapıldığı tarihi gösteren "kayd-şod" tarihi bulunmaktadır. Bazan "kayd-şod" tarihine de rastlanmamaktadır.⁴⁶

Üslup itibarıyla şehâdetnâmelerle aynı, fakat elinde timâra hüküm bulunan bir sipâhî-zâdenin sipâhî-zâdeliğine şehâdet eden bir belgede ise zu'amâ ve erbâb-ı timârın şehâdetleri vurgulanmış, ancak isimleri ve timârlarının yerleri kaydedilmemiştir. Üzerinde kayd-şod tarihi bulunan belgede şahitlik edilen sipâhîye tevcih edilen timârın tezkere kaydı *rûznâmçe*de mevcuttur, ancak tezkere metninde bu şehâdetnâmeye hiçbir atıfta bulunulmaksızın, verilen hüküm gereği, kendisine tevcih yapılmıştır⁴⁷. Aynı şekilde sancak beğleri tarafından timâr tevcihi için tanzim edilmiş, fakat elimizde rûznâmçe kayıtlarını tespit edemediğimiz iki ilâm örneği de mevcuttur. Şehâdetnâmelerle aynı şekil ve üslupta yazılmış ilâmlarda sipâhîlerin şehâdeti

⁴³ "Sa'âdetlü sultanım hazretlerinin hâkipây-ı şeriflerine yüz sürmekden sonra ..." BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/92; "Yüz yere koyub mürtüvvedlü ve sa'âdetlü sultanım hazretlerinin hâkipây-ı şeriflerine yüz sürmekden sonra ..." BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/57; "Hâkipây-ı kimyâ-âsarlarına arz-ı devlet-cüy oldur ki ..." BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/9.

⁴⁴ Şehâdetnâmelerle yapılan tevcihlerle ilgili tablodan ve hükümlerle yapılan tevcihlerin karşılaştırmasında da görüldüğü gibi, şehâdetnâmeler üzerindeki kayd-şod tarihleri ile beğlerbeğilerin bu şehâdetnâmelere dayanarak tevcih edip, Dîvân-ı Hümâyûn'dan berât ettirmek için verdikleri berât tezkerelerinin düzenlenme tarihleri birbirlerinin aynıdır. Şehâdetnâmelerle yapılan tevcihlerin muhtevassından da anlaşılacağı gibi belgeler ilgili beğlerbeğilere takdim edilmektedir.

⁴⁵ Bu sayı kanunnâmelerde "on nefer" olarak tespit edilmesine rağmen bazan bu sayı azalabilmekte veya artmakta idi. Meselâ, BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/92 ve 6/34'de 8'er, 4/2'de 9, 4/9 ve 5/6'da 11'er, 5/34'de 12 şahit kaydedilmiştir; Şâhidlerin sayısı ve bazan da sözlü olarak alınan şehâdetlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Howard, *Transformation*, s. 91.

⁴⁶ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/9, 5/92.

⁴⁷ Şehâdetnâme için bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/57, yapılan tevcih için bkz. *T. Ruz.* No: 97, s. 116/2.

söz konusu değildir. İlâmların birisinde İzvornik sancakbeği, mustahfız gediğine mutasarrıf iken vefat eden bir sipâhînin yarar oğlu mevcut olduğu halde kale dizdarının gediği kanun hilâfına olarak başkasına arz ettiği ve gediğin ölen sipâhînin oğluna tevcihini rica etmektedir. İlâm üzerindeki kayd-şod tarihinden istenilen tevcihin yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁸. İkinci ilâmı da ise Zacisne sancakbeği, vefat eden bir sipâhînin timârının altı bin akçalık timâra elinde hükmü olan emekdarlarından birine tevcih edilmesi arz ve ricâ edilmektedir⁴⁹. Bu belgeler sancak beğlerinin, beğlerbeğilere hitâben elinde timâra hükmü olan sipâhîlere timâr tevcihi için veya benzer konularda arzlar yazmakta olduklarını göstermektedir.

Sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetlerinin timâr tezkerelerine yansıma şekli

Sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi ile kendisine timâr tevcih edilen sipâhîlerin beğlerbeğiler tarafından düzenlenen tezkerelerinde önce tevcihi yapılan timârın sahibinin vefat ettiği belirtildikten sonra yeni tevcih yapılan şahsın ölen sipâhînin oğlu olduğuna ve elindeki berât veya berâtların baba ve atalarına ait olduğuna dair şehâdetlere atıf yapılmaktadır. Tezkerelerde ayrıca şehâdetnâmeyi düzenleyerek i'lâm edenin rütbesine yer verilmekte⁵⁰ ve tevcihin yapılarak berât ettirmesi için tezkere verildiği belirtildikten sonra, şehâdetnâmelere düşülen "kayd-şod" tarihi ile aynı olan, tezkere tarihi yazılmakta ve tezkere veren beğlerbeğinin adı yer almaktadır. Tezkerelerde şehâdetnâmelere atıf yapıldıktan sonra, bazan şahıslara yapılan tevcihin kanun gereği olduğu ibaresine de yer verilmektedir⁵¹.

Elimizde mevcut şehâdetnâmelerden kendilerine tevcih yapıldığını rûznâmçelerden tespit edebildiklerimizden birinde, ölen sipâhînin geriye kalan beş oğlunun adları zikredilmiş⁵², bunlardan sadece birisine tevcih yapılmış⁵³, bir

⁴⁸ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/29.

⁴⁹ Bkz. BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/21.

⁵⁰ "Sancağı beği i'lâm etmeğin" *T. Ruz.* No: 78, s. 728/2, "mirilivâ i'lâm etmeğin" 97, s. 164/1; "Defter kethudâsı i'lâm etmeğin" *T. Ruz.* No: 78, s. 577/2; 97, s. 177/1-2; 93, s. 796/1-2; Kezâ za'îmler tarafından düzenlenen bir şehâdetnâme ise (A. NŞT. Dosya No: 5/92) kimin i'lâm ettiği belirtilmeksizin "erbâb-ı timârın şehâdetleriyle" şeklinde tezkereye aksetmiştir. Bu şehâdetnâmedeki bir istisnâi durum ise şehâdenâme babasının fevtinden daha önce kendisine tevcih yapıp berât ettirmek için Dersa'âdete gönderilen tezkerenin zâyî olmasından dolayıdır.

⁵¹ "Ber-müceb-i kânûn-ı hümâyûn/kadım ... tevcih olunub" BOA. *T. Ruz.* No: 78, s. 577/2; 93, s. 796/1-2 "kânûn-ı hümâyûn üzre" 78, s. 728/2;

⁵² BOA. A.NŞT. Dosya No: 4/9.

⁵³ BOA. *T. Ruz.* No: 78, s. 728/2.

başka sipahinin iki oğlu zikredilmiş⁵⁴ ve bunlardan birisine tevcih yapılmış⁵⁵, diğer ikisinde ise sipahilerin isimleri zikredilen her iki oğluna⁵⁶ da tevcih yapılmış ve bu tevcihler ruznâmçelere ard arda kaydedilmiştir⁵⁷. Şehâdetnâmeler üzerinde birden fazla kişiye tevcih yapıldığına dair bir işaret bulunmamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 2, elimizdeki mevcut şehâdetnâmeler ve bunlara dayanılarak kendilerine tevcih yapılan sipâhîlerin listesi ve bu sipâhîlerin tîmâr rûznâmçelerinden tespit edebildiğimiz tezkere kayıtlarından oluşmaktadır. Bu tablo, tîmârların tezkere tarihlerinin küçükten büyüğe doğru sıralanması ile elde edilmiştir. Yukarıda da izah edildiği gibi, belge üzerindeki kayd-şod tarihleri ile beğlerbeğilerin tevcih tezkerelerini düzenledikleri tarihlerin birbiri ile aynı olduğu açık olarak görülebilmektedir.

Tablo 2: Sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi ile tîmâr tevcih edilen sipâhî-zâdelerin rûznâmçe kayıtları

Sipâhî-zâdenin adı	Ruznâmçe No:	Sayf a no	Sıra no	Belge nevi	Kayd-şod tarihi	Tezkere Tarihi	Ruznâmçeye kayıt tarihi	Sancağı	Evrak kodu	Evrak Dos./Sıra no
Korkud b. Hüseyin	78	577	2	Şehadet nâme	992.12.05	992.12.05	993.02.01	Bosna	A.NŞT	4/2
Hüseyin b. İbrahim	78	728	2	"	-	992.12.09	993.02.23	Hersek	A.NŞT	4/9
Ali ve Ayas b. Hüseyin	97	177 - 178	1-2	"	994.10.28	994.10.28	995.05.20	Bosna	A.NŞT	5/6
Ömer, Süleyman b. Kurd b. Ali	97	160	1	"	-	994.11.29	995.03.29	Bosna	A.NŞT	5/92
Hasan b. Şahman	97	164	1	"	995.02.22	995.02.22		Bosna	A.NŞT	5/34
Durak b. Ferhad	97	116	2	"	995.06.23	995.06.23	996.01.14	Bosna	A.NŞT	5/57
Ahmed ve İsmail b. Mehmed	93	796	1-2	"	996.08.30	996.08.30	996.10.25	Bosna	A.NŞT	6/34

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise, orijinal tîmâr hükümleri ve şehâdetnâmelerin merkezî bürokrasiye, yani İstanbul'a nasıl

döndükleri meselesidir. Daha önceki izahlardan da anlaşılacağı gibi, tîmâr hükümlerinin orijinallerinin beğlerbeğlerce muhafaza edilmesi ile ilgili bürokratik kayıtlar bulunmasına rağmen, şehâdetnâmelerin muhafazasıyla ilgili herhangi bir bilgiye henüz rastlamadık. Ancak bunların da, muâmelelerin tabiatı icabı, beğlerbeğiler nezdinde muhafaza edilmesi gerekir. Biz, sayıları çok fazla olmayan bu tür belgelerin tevcih muâmeleleri gereği merkezî bürokrasiye döndüğüne dair yeni bilgiler elde edinceye kadar, istisnâî bir şekilde merkeze geri döndükleri kanaatini taşıyoruz. Tespit edebildiğimiz örneklerin hemen tamamına yakınının Bosna beğlerbeğine hitaben yazılmış olması istisnâîlik ihtimalini güçlendirmektedir. Orijinal hükümlerin tevcih işlemleri merkezden yapılan tîmârlara ait olabileceği ihtimalini akla getirmekte ise de, ruznâmçe kayıtlarından tespit edebildiğimiz ve yukarıdaki hükümle tîmâr tevcihi yapılan sipahileri gösteren tablodan da anlaşılacağı üzere, bu hükümlerle tîmâr tevcihleri beğlerbeğiler tarafından mahallinde yapılmış ve berât ettirilme üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Her tezkerenin sonunda tevcihi yapan beğlerbeğinin ismi bulunduğu gibi, tezkere tarihi ile berât ettirilme tarihleri arasındaki uzun süreler de bu tevcihlerin beğlerbeğilerince yapıldığının açık bir delilidir. Aynı durum, sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri ile tevcih yapılan sipâhîlerin tezkereleri için de söz konusudur.

Sonuç

Orijinal tîmâr hükümleri ve sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri üzerinde bulunan "kayd-şod" ibaresi ve hemen altındaki tarihler, eyâletlerde bu belgelere dayanılarak tîmâr tevcihlerinin yapıldığı sırada yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar, tîmâr defterdarları tarafından yazılmakta idi. Bu usulün daha önce uygulanıp uygulanmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1531 senesinde tîmâr tevcihlerinde yapılan yeni düzenlemelerde bu husus bir kural olarak ortaya konulmuştur. 1531 yılındaki düzenlemede tevcih yapılan şahsın hükümdeki isminin üzerine hangi sancak ve nahiyeden tîmâr verildiği ile tîmârının miktarının defterdar (timar defterdarı) tarafından tafsilatıyla yazılması emredilmekte idi. Ancak bu uygulamanın zamanla sivilize bir hâl alarak daha kısa bir şekle dönüştüğü kabul edilebilir. Kayıtların öncelikli amacı belgelerin geçerliliğinin iptal edilerek gereği yerine getirilen belgelerin başkaları tarafından hile ile tîmâr elde edilmesi için kullanılmasını önlemektir.

⁵⁴ BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/34.

⁵⁵ BOA. T. Ruz. No: 97, s. 164/1.

⁵⁶ BOA. A.NŞT. Dosya No: 5/6, 6/34.

⁵⁷ BOA. T. Ruz. No: 97, s. 177-178/1-2; 93, s. 796/1-2.

1537 tarihinden itibaren kendilerine hükümle timâr tevcih edilen sipâhîlerin timâr tezkerelerine sipâhîlere timâr tevcihini emr eden hükümlerin yazılış tarihlerinin yıl ve ay olarak kaydedilmesi şartı getirilmiştir. Bu, timâr tevcih muâmelelerinde yeni bir usul olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan maksat, hükümlerin geçerliliğinin dîvân'da bulunan defterlerden kontrolünü kolaylaştırılarak sahte hükümlerle timâr elde edilmesini önleyebilmektir. Bu usul bugün bize, timâr hükümlerinin verilmiş tarihi ile tevcihlerin yapıldığı tezkere tarihlerinin karşılaştırılarak, sipâhîlerin timâr veya terakkilerini elde etme tarihleri arasındaki süreyi tespit etme imkânını vermektedir. Bu ise, timâr kadrolarında meydana gelen daralmalar sonucunda uzayan timâr ve terakki elde etme sürelerini tespit ederek zaman içinde sistemde karşılaşılan güçlüklerin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Timar hükümlerinin özetlerinin yani, tevcih sebeplerinin timâr tezkerelerine yansması dolayısıyla, babadan intikal yoluyla ve umumî seferlerde gösterilen yararlılıklar sonucu elde edilen timârların dışında, özellikle serhadlerde meydana gelen çatışmalar sonucu elde edilen timâr tevcihlerinin listelerinin tespiti ile bölgelere ve zaman dilimlerine göre çatışma sonuçlarının tespitine de imkân verecektir.

Vefat eden sipâhîlerin oğullarına kanun gereği timâr tevcih edilebilmesi için 1536 senesinde neşredilen talimat şeklindeki hükümlerle bölgenin önde gelen belli sayıda zâmleri ve sipâhîlerinin şehâdetleri ile "sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmeleri" düzenlenmesi esası getirilmiştir. Şehâdetnâmelerin düzenlenmesinden asıl maksad sipâhî-zâde olmayan kimselerin ellerine geçirdikleri eski tarihli berâtlarla "sipâhî-zâdelik" iddiasında bulunmalarının önüne geçebilmek idi. Şehâdetnâmeler beğlerbeğilerine hitâben kaleme alınmakta idi. Kendilerine şehâdetnâme ile tevcih yapılan sipâhîlerin tezkere suretlerinde, kanunen ihtiyaç olmadığı için, tevcih hükmü ve tarihi yer almamakta, buna mukâbil tevcihin şehâdetnâmelere dayanılarak yapıldığı vurgulanmaktadır.

Ellerinde ibtidâdan timâr tevcihi veya terakki için hüküm bulunan sipâhîlere tevcih yapılması için sancak beğleri veya defter kethudaları tarafından beğlerbeğilere hitâben hükümlerinin gönderildiğini ve tevcih yapılmasını rica eden arzlar düzenlenmekte ve bu arzların üzerinde de "kayd-şod" tarihleri görülmektedir. Ancak tevcih tezkerelerinde bu arzlarla temas edilmemekte ve doğrudan hüküm gereği tevcih yapıldığı vurgulanmaktadır.

Timar tevcihleri hakkında yaptığımız bu çalışmanın, özellikle timâr tevcih süreci içindeki bazı diplomatik özelliklerin açıklanmasına yardımcı olarak bir boşluğu dolduracağı kanaatini taşımaktayız.

ABSTRACT

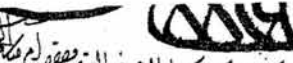
DEALING OF "KAYD-ŞOD" IN TIMAR DUCTUMS AND POSITION OF TIMAR BESTOWAL

The one of the main military forces of the Ottoman State is timâr-holders. In order to obtain a timâr-holding, it was necessary to have an imperial order of timâr bestowal. In this article, firstly the place within the procedure of bestowing timâr-holding of the orders of timâr bestowals has been determined. After that, although we do not possess a number of examples, the term "kayd-şod" (registered) written on original orders of timâr bestowals and certificates proving that sons of timâr-holders are real, which were prepared locally in order to grant timâr-holdings for the sons of the deceased timâriots, and the records showing the date this term was written have been examined in terms of their roles within the period of bestowing timâr-holding. In the final part, it has been evaluated that our conclusions would be contributed to the studies on the timâr system.

Key words: imperial order of timâr bestowal, registered, certificate testing real son of timâr-holder.

EKLER

Ek: 1

 ابراهيم پادشاه آملوام كبير لکبرای الملک خدایه العزیزه صفحہ اولیٰ
 برسد لکبرای کبدی و فعال اولم لاجلای توفیق برقع صحابه و لایزاله الاموال
 زار حیدر بنام کبدی که بعد اولم غن من سله و نذر کونور اولم زار حیدر بنام
 ۹۹۳
 Kayd-şod, fi 11 rebiülâhîr 993
 طغز بکیر التبت اچ تبار بن لؤلؤله خور و اولم غن و دارین فرخه جان
 معطلن لؤلؤله ایلکه اولم غن و یکله موسون سلنه غار
 بیلد لاملن ایلنر و بیلد بکیر کبیر بنفیز لؤلؤله اولم غن
 بوردوج و دوریک نذیر و حشده نذیر لیلدر و بکیر
 نذیر بیلدرن غلوس نذیر ایلمال مللدرن بکیر اولم غن
 ۱۳۹۳
 Kayd'un evrak-4 Zâhice 993 timar sevahir hokmü. (A. HIST. C. 116) 4/24
 در لؤلؤله خور و اولم غن

Ek: 2

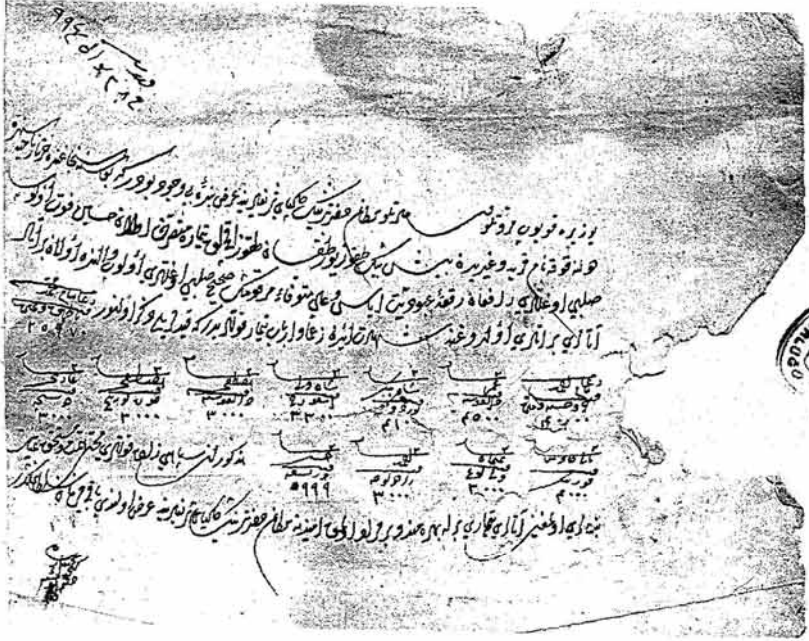

 ابراهيم پادشاه آملوام كبير لکبرای الملک خدایه العزیزه صفحہ اولیٰ
 برسد لکبرای کبدی و فعال اولم لاجلای توفیق برقع صحابه و لایزاله الاموال
 زار حیدر بنام کبدی که بعد اولم غن من سله و نذر کونور اولم زار حیدر بنام
 ۹۹۳
 Kayd-şod, fi 11 rebiülâhîr 993
 طغز بکیر التبت اچ تبار بن لؤلؤله خور و اولم غن و دارین فرخه جان
 معطلن لؤلؤله ایلکه اولم غن و یکله موسون سلنه غار
 بیلد لاملن ایلنر و بیلد بکیر کبیر بنفیز لؤلؤله اولم غن
 بوردوج و دوریک نذیر و حشده نذیر لیلدر و بکیر
 نذیر بیلدرن غلوس نذیر ایلمال مللدرن بکیر اولم غن

Ek: 1b. Mustafa b. Kurd'un Ruznâmece 12.C.993 tarihinde kayd edilen timar tezkeresi. (Ruznâmece 78. s. 1063/2.)

 ابراهيم پادشاه آملوام كبير لکبرای الملک خدایه العزیزه صفحہ اولیٰ
 برسد لکبرای کبدی و فعال اولم لاجلای توفیق برقع صحابه و لایزاله الاموال
 زار حیدر بنام کبدی که بعد اولم غن من سله و نذر کونور اولم زار حیدر بنام
 ۹۹۳
 Kayd-şod, fi 11 rebiülâhîr 993
 طغز بکیر التبت اچ تبار بن لؤلؤله خور و اولم غن و دارین فرخه جان
 معطلن لؤلؤله ایلکه اولم غن و یکله موسون سلنه غار
 بیلد لاملن ایلنر و بیلد بکیر کبیر بنفیز لؤلؤله اولم غن
 بوردوج و دوریک نذیر و حشده نذیر لیلدر و بکیر
 نذیر بیلدرن غلوس نذیر ایلمال مللدرن بکیر اولم غن

Ek: 1c. Mustafa b. Kurd'un zâyi'inden yetkilenen ezkeresinin Ruznâmece'deki 13.L.993 tarihli kaydı. (Ruznâmece 78. s. 1090/2.)

Ek 2a: Müteveffâ sipâhî Hüseyin'in geriye Ayas ve Ali adlı iki oğlu kaldığına dâir sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi (A. NŞT. Dosya No: 5/6). Belge üzerindeki kayd-şod tarihi ile oğullarına tevcih edilen timârların (bkz. Ek: 2b) tezkere tarihlerinin aynı olduğu görülmektedir.

Ek 2b: Vefat eden sipâhî Hüseyin'in oğulları Ali ve Ayas'a sahîh sipâhî-zâdelik şehâdetnâmesi ile (bkz. Ek: 2a) tevcih edilen timâr tezkerelerinin Ruznâmçe kayıtları. (Ruznâmçe 97, s. 177-178)

تموه خانیق قتلور قون اولوب نیازی اولور قون نیازی
موتوخ غیر جنور حسنی صلیبی اولغیلور والنه اخص بران
زنا بی برانکیر اولورنی وار بار نیازی کمال نیازی
کندرسی اعلیح استلک بر نیازی کمال نیازی
زنا سی قون حسنی کمال نیازی اولور برانکیر
اولور کمال نیازی کمال نیازی کمال نیازی
کمال نیازی کمال نیازی کمال نیازی

Ek 3b: Durak b. Ferhad'ın 14.M.996 tarihinde Ruznâmçeye kaydedilen timâr tezkeresi. (Ruznâmçe 97, s. 116/2). Ek. 3a'da ki arz üzerindeki "kayd-şod" tarihi ile tezkerenin verilîş tarihinin aynı olduğu görülmektedir.

Ek: 3a. Feragatdan mahul bir Durak b. Ferhad'a tevcih edilen beglerbeğine hitaben yazılan :

1628 TARİHLİ ERZURUM KANUNNÂMESİ VE TAHLİLİ

Bilgehan PAMUK*

ÖZET

XVII. asırda Sultan II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesinin akabinde Erzurum'da, Abaza Mehmed Paşa'nun önderliğinde bir isyan meydana gelmişti. Uzun yıllar devam eden isyan, 1628 yılında veziriazam ve serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa'nın gayretleri neticesinde bastırılabilmişti. İsyân süresince Mehmed Paşa'nın kontrolünde olan Erzurum eyâletinde, eski düzenin yeniden sağlanabilmesi için Hüsrev Paşa'nın birtakım icraatları olmuştur. Hüsrev Paşa, Erzurum'un sulh ve sükûna kavuşması için gerekli tahkim işlerinde bulunduğu gibi eyâleti ilgilendiren en önemli icraatlarından kanunnâmeyi hazırlamıştır. İsyân sonrası düzenin sağlanmasının gayesi ile düzenlenen kanunnâme, şehirdeki sosyal-ekonomik yapı hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kanunnâme, Hüsrev Paşa, Erzurum, Abaza Mehmed Paşa, XVII. Yüzyıl

GİRİŞ

XVII. yüzyılın ilk yarısında Sultan II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi ile birlikte Anadolu'da meydana gelen kargaşa, Erzurum eyâletinde büyük bir isyana dönüşmüştü. 1621-1628 yılları arasında Abaza Mehmed Paşa'nın liderliğindeki isyan, merkezî otoritenin güçlü olmaması ve Safevîler ile olan mücadeleden dolayı çözümlenememişti. Sultan II. Osman'ın intikamını alma düşüncesinde olan Abaza Mehmed Paşa üzerine ordular sevk edilmiş ve bir ara affedilerek yeniden beylerbeyi olarak Osmanlı idarî kadrosuna dâhil edilmişse de kısa süre içerisinde ikinci defa isyan etmişti. İlki kadar taraftar toplanamayayan isyanda Osmanlı idaresi, Abaza meselesini kesin olarak çözmek üzere Veziriazam Hüsrev Paşa'yı görevlendirmişti. Vakit kaybetmeksizin harekete geçen Hüsrev Paşa, 1628'de şehri dört bir taraftan kuşatmıştı. Hazırlıksız bir şekilde yakalanan Abaza Mehmed Paşa, kuşatmadan kurtulamayacağını anlamış ve şehrin ileri gelenlerinin de araya girmesi ile

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.